

RECENSIE

Gandolfo Cascio, Un'idea di letteratura nella 'Commedia'

In december 2017 is hij uitgeverij Società Editrice Dante Alighieri's Rome een boek van handen van de hand van Gandolfo Cascio, getiteld *Un'idea di letteratura nella 'Commedia'*. Dit boek is een wetenschappelijke studie over de wijze waarop de literatuur aan de orde wordt gesteld in een aantal passages van de *Divina Commedia*. Cascio benadrukt in zijn inleiding dat hij de *Divina Commedia* wil bezien vanuit het perspectief van waan de auteur die werk hoofdzakelijk geschreven heeft: als een leerboek op het gebied van de ethiek. Als Nederlander heb ik, ook al heb ik Dante gelezen, onmiddellijk een negatieve associatie als ik denk aan de combinatie van poëzie en ethiek, dankzij verzen als:

Janje zag een pruiwen hangen,
of als eieren so groec.
't Scheen, dat Janje weo gaan plukken,
schoon zijn vader 't hem verhoed.

Men zou verwachten dat men in Italië een dergelijke negatieve associatie niet heeft, gezien de invloed van de *Commedia*, maar Cascio stelt in zijn inleiding, dat ook in Italië recentelijk te weinig recht werd gedaan aan de *Commedia* als ethisch leerboek. Juist het feit dat poëzie en ethiek elkaar in de *Divina Commedia* versmelten en een eenheid worden, is het unieke aan de meesterwerk, en daarom is het volgens Cascio essentieel om de *Commedia* consequent als ethisch leerboek te blijven benaderen.

Het lijkt geen coeval dat Cascio het 'houwelijk' in de *Commedia* tussen poëzie en ethiek uitspelt door in te gaan op de rol van de literatuur in dit werk. In de omdenkende verhalen van Cascio zien wij dat hij zich berispt met wat hij noemt het 'ekzotische discours tussen schrijvers ondefining'. Ook bij Dante vinden wij een dergelijk 'ekzotisch discours' terug, zowel in de *Commedia* als in minder bekende werken: het *Convivio* en de *Lettere eleganti*. In het eerste hoofdstuk geeft Cascio een overzicht van de traditie waarin de *Divina Commedia* staat, en van de rol van de gidsen die Dante op zijn reis begeleiden. Tot aan het Paradijs wordt Dante vergezeld door literaire figuren, dus de literatuur speelt in feite de rol van gids. Prediker gezegd, het is de poëzie die de rol vervult, want zoals Cascio aan het eind van dit hoofdstuk benadrukt, de schoonheid daarvan kan ons leiden naar Christus. In het tweede hoofdstuk bespreekt Cascio canto IV van het *Inferno*, waarin de literatuur wordt beschouwd als een ethisch leerboek. Om te literatuur uit het antieke heidense verleden, namelijk Horatius, Virgilius, Lucanus en Dante's gids Vergilius, raken met elkaar in gesprek, en Dante wordt tot die selectie gerechtigd toegelaten. Cascio wijst aan dat het de misvatting van Dante is om de antieke heidense traditie in een christelijke

omzet voor te zetten, met nieuwe mythische middelen die hij in dit hoofdstuk bespreekt. Deze misvatting maakt Dante waardig om in het geselschap te verkeren van de grote dichters uit de klassieke oudheid, en om op exclusieve wijze met hen te communiceren. Niet helemaal duidelijk wordt wat de rol is van die ekzotische discours onder literatoren als het gaat om de greiv van Dante in de *Commedia* als ethisch bewijs persoon – is dit discours wettelijk uiteindelijk een mogelijke hinder nis op weg naar God, die Dante op zijn reis in de *Commedia* ontmoet?

In het derde hoofdstuk bespreekt Cascio de ontmoeting van Dante met Francesca da Rimini en haar minnaar Paolo (in canto V van het *Inferno*). Cascio legt niet dat de interpretatie van de *Commedia* als een boek van de beschrijving van een ontroerende liefdesverhaal, geen recht doet aan de intentie van Dante, die juist waarschuwt voor het blindelings volgen van modellen uit de literatuur: juist door Francesca's zelf-identificatie met de rolmodellen uit de literatuur, zit ze in de hel. De confrontatie voor Dante is, dat ook hij zich heeft geïdentificeerd met een liefdesideaal onafgeand aan de literatuur – die nu bene onder meer bekend uit zijn eigen dichtkunst (in en vooral door middel van de *Commedia* kan hij deze levensfase achter zich, zo roept Cascio aan. In schoonheid kun je blijven hangen, en dat is het thematische van de *Commedia*, over canto II van het *Purgatorio*, waarin Dante beschrijft hoe hij zich, pas aangekomen op de Lourensberg, laat betoveren door de mooie muziek die voor hem wordt gespeeld of gesongen door de ziel van Casella, een oude vriend. Deze muziek heeft een ontroerende werking, maar slechts zolang ze klinkt: om de ware roos te vinden moet hij denken, moet Dante zijn reis vervolgen, de Lourensberg bestijgen en het Paradijs binnengaan. Cascio kan en zou we zien dat niet alleen voor poëzie en schoonheid geldt, dat deze niet als een soort drug mist uit te mogen worden, maar ook voor filosofie en godsdienst. Dit doet hij door verband te leggen tussen de *Commedia* en Dantes omgang met Boethius' klassieke *De Consolatio Philosophiae*.

In het vijfde hoofdstuk analyseert Cascio de ontmoeting van Dante (in de canto's V, VI en VII van het *Purgatorio*) met de dichter Sordello, en hij beargumenteert dat Sordello belangrijk is in de *Commedia* omdat Dante hem zag als een politiek dichter, die oproept tot verzoening en ethisch aanvaardbaar gedrag onder de lawos van Italië. Cascio beargumenteert dat de poëzie in deze canto's wordt gepresenteerd als een vaderland: het vaderland van de dichters. Ik zou hierbij willen aangeven dat die vaderland is dat Dante zal ontzien, aangezien hij op weg is naar het Hemel Vaderland, het Paradijs. In het zesde hoofdstuk concentreert Cascio zich op de serie

ontmoetingen van Dante met beroemde literatoren (de belangrijkste zijn Guido Guinizelli en Arnaut Daniëls) in de canto's XXI tot en met XXVI van het *Purgatorio*. Cascio legt gedetailleerd uit hoe deze ontmoetingen zich verhoudten tot de voortgaande ontwikkeling gedurende de *Commedia* van Dante als ethisch bewijs persoon, waarin hij zowel in het *Inferno* als in ethisch gebied voorbeelden en modellen achter zich liet in het *Inferno* en het *Purgatorio*, en zijn reis voortzet in het Paradijs. Cascio's methode is die van de stilistische analyse, waarbij hij

zo veel mogelijk een beroep doet op de oorspronkelijke teksten in plaats van op secundaire literatuur. Dit boek is een boeiende ontdekkingreis die de lezer, met name de literair geïnteresseerde lezer, niet alleen informatie verschafte, maar ook uitdaging om na te denken over de eigen ontwikkeling als ethisch bewijs persoon. Heeft Dante een leerboek geschreven, dan heeft Cascio om een leerboek geschreven.

Ronald Valk

RECENSIE

“Sono venuto qui per sparire”: L'espiazione dell'amore per la vita

Antonio Moresco, *La lucina, Milano, Mondadori, 2013*

In het februarie Antonio Moresco faceva tappa a Bruxelles durante la sua tournée in Francia e nel Belgio francofono, per promuovere insieme al traduttore Laurence Lombard le traduzioni in francese de la *Lucina* (2013, La petite lumière) e di *Filhi da mare* (2014, *Filhi d'amar*). Nell'intervista *L'antre veniva* presentiamo al pubblico come il favore di un'opera classica, epocale, comparabile alla *Divina Commedia* per ampiezza e densità filosofica ed esistenziale. Fanno parte di un unico progetto *Gli amati* (1998), *Caniti d'ora* (2009 edizione completa) e *Gli invecchiati* (2013). Il breve romanzo *La lucina* si rapporta alla trilogia, a detta dell'autore, come "un'irruzione inaspettata e improvvisata", ed è "una piccola luna che si è staccata" dal romanzo *Caniti d'ora*. La "massa ancora in fusione" (p. 6) alla quale Moresco stava lavorando in quel momento. Alla domanda dal pubblico dove sia meglio cominciare per entrare nel pianeta Moresco: "Incontrare sul viale della Lucina viene classificato "tra i maggiori scrittori italiani" – l'autore ha risposto che ogni porta va bene visto che le opere sono intrinsecamente collegate e il traduttore mi ha consigliato di cominciare da *La lucina*, e dare la dedica dell'autore. "A Monica e alla sua lucina", ho deciso che era quello il libro che mi avrebbe aperto la porta. Dell'intervista mi è rimasta impressa la caratterizzazione dell'opera di Moresco come la realistica e insieme surreale fluidità travisa e mosse che costringe il traduttore a muoversi come un funambolo sulla corda per rendere le parole nella loro apertura verso un significato concreto e che verso una convocazione metafisica della realtà. L'interlocutrice ha fatto il nome di Dino Buzzati, l'autore invece ha replicato con un rimando alla *Metamorfosi* di Kafka: "Sulla quarta di copertina la lucina viene accostato a Leopoldo e al *Recluso principe*. La narrazione segue kafkianamente il progressivo straniamento del protagonista colui in un processo di metamorfosi che dalla vita di un adulto che precipita verso la sua fine porta alla

more di un bambino che si prepara a nuova vita. Si rimaneva si apre con la frase: "Sono venuto qui per sparire, in questo borgo abbandonato e deserto di cui sono l'unica abitante" (p. 9). I fenomeni naturali, proporzioni dei sensi accortissimi dalla solitudine, si ingrandiscono e da scartare portatore di pace la natura si trasforma nel caos di un'ovvia che brucia intelligenza: "Dove mi trovo? Mi chiedo. "Cosa sto vedendo? Sto davvero questo paese fuori dal mondo che i miei occhi stanno vedendo? Anche se nessuno oltre a me, in tutto l'universo, sa che esiste, sa che in questo momento c'è un uomo assolutamente solo che muove il suo corpo tra questa spoglia

di pietra su cui non c'è un solo insetto, giorno e notte. Il tormento vegetale dei rampicanti" (p. 12). La natura "materica" è insieme continua di metamorfosi e di vita si presenta come inestricabile filippo di vita e di morte firmando un paradosso "invece" decomponibile in un ammasso di cellule la cui composizione e decomposizione distrugge il creato: "Continuano a morire e a rinascere, a morire di nuovo, ogni cosa dentro lo stesso cerchio del dolore creato. Le loro cellule vegetali si uniscono a fare anche quando gli uomini non ci saranno più, saranno scomparsi dalla faccia di questo piccolo pianeta sperduto nelle galassie, ci sarà solo tutto questo tormento di cellule che lottano e si riproducono, finché arriverà ancora un po' di luce dalla nostra piccola ardea" (p. 16).

Lo scenario apocalittico da *filosofia morale* si alterna con momenti di *esultare* comincia liberatoria. Ne formano un esempio le *ronde* con cui il protagonista si ferma a parlare (e loro sono gli unici animali a rispondere gli): "Ma voi siete filii?" "Sì, sì. Siamo filii" mi rispondono quelle piccole bestie fuori di sé, senza smettere di essere al di là del pavimento della strada e il filo dell'acqua, come frotte, rispondendo. Mi meno a ridere per l'emozione, da solo "Non c'è lo psichiatra e delle rondini?" "Sì, c'è, ma è felice anche lui!" (p. 24). Primi i dialoghi e i soliloqui nel